

SÄLLSKAPSSPEL OCH LEKSAKER

Från Forsby i Västra Ed och Åkerholm i Lofta –
Två herrgårdar i Tjust

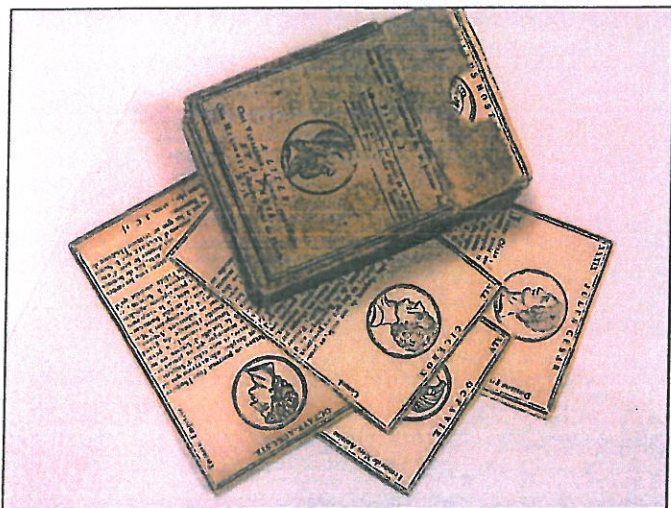
Barbro Magnusson

Innerst inne i mig står en sliten, vanvårdad filmprojektor. Kuggar har lossnat, drevren hackar, motorn slirar, den stora filmrullen är skev, celluloiden har brustit. Men för något flyktigt ögonblick fungerar allt som det ska och en bildruta, en enda, blir synlig. Sedan rasslar den trasiga projektorn vidare.”

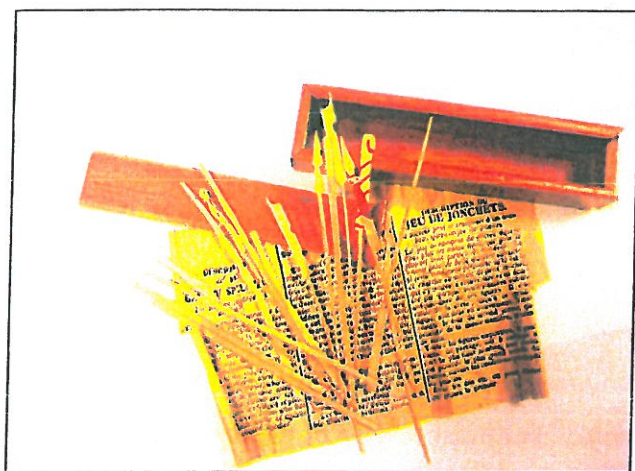
(Ur Torgny Lindgren, Minnen)

I Havtonrummet på Kunskapskällan ställer Julia fram två kraftiga, vita arkivkartonger. Hon och Tord, båda djupt engagerade i detta bibliotek, har gått igenom källarregionen av Forsbysamlingarna i Västerviks Gymnasium. De ville undersöka vilka sällskapsspel som hamnat där. Det kunde ha blivit så på grund av flytten från Forsby säteri i Västra Ed till Västervik på 1990-talet. Med vördnad och med händer klädda i vita bomullsvantar tar jag fram sekelgamla ting ur kartongerna. Här finns inte bara spel utan även leksaker och några böcker. Första boken jag får i min hand är fullständigt sönderläst. Det är en bilderbok av Wilhelm Busch, *Tokeroligheter*, helt i klass med denne författares *Max och Moritz* utgiven 1865.

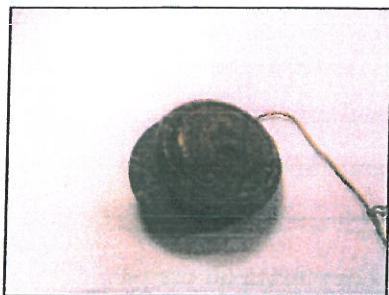

Min avsikt är enbart att orientera mig om samlingens innehåll. Där syns en vanlig spelkortlek med benämningar jag inte känner igen. Några tjockare lekar, sällskapsspel, tre stycken, där en innehåller regler för alla tre på franska. Den heter *De la Monarchie Française*. En annan ger en förkortad framställning av den grekiska historien och en även av den romerska. Har de spelats av Adine de Bréant, maka till Fogelviks ägare en gång Carl Henrik Posse, eller av hans broder Arvids maka. Hon var dotter till kejsar Napoleon 1: s broder och hette Christine Alexandrine Egypta Bonaparte. En greve Posse på Fogelvik hade enligt påskrift ägt boken *Hand-Bibliotek för sällskapsnöjen* utkommen 1839. *Glädjen högt i tak* har inte någon påskrift. Det vore frestande att

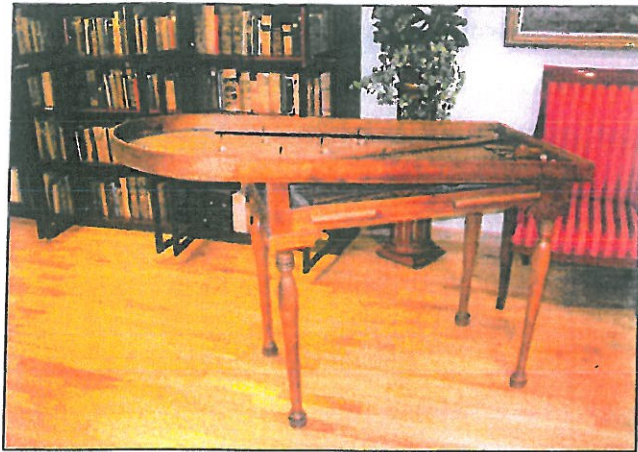
stanna upp och undersöka närmare. Jag nöjer mig med att konstatera att korten lär ut om grekiska och romerska statsmän, gudar, hjältar och framstående kulturpersoner i Europa. Döm om min förvåning när en kortlek visar sig vara ett kortspel, *Spelet om Sveriges städer*, som fanns även i mitt föräldrahem, Åkerholms säteri i Lofta, på 1940-talet. Kan det ha tillhört senare tidens barn på Forsby, Per och Annelie Olsson, Forsbydonatorer från 1995?

Genomgången fortsätter. Plockepinn, kan stavarna vara av elfenben? En elegant svarvad jojo. Dessa var i bruk i Frankrike i början av 1790-talet och roade både barn och vuxna. Bland de andra leksakerna känner jag igen delar av en trollknot. Den skall bestå av sex bitar. Här fattas två. Att sätta ihop klossen kräver en speciell skicklighet. Den kallades ibland djävulsknut. Dominobrickor. Kinesiska läggspel att forma otaliga geometriska figurer med dyker upp. Liknande hade vi på Åkerholm - en förberedelse för undervisning i Euklides geometri? De flesta leksakerna torde ha tillhört Otto Gustaf Lybeckers och hans fru friherrinnan Henrietta Jakobina Cederströms familj. Deras fem barn föddes under tiden 1844 – 1857.

Ett fortunaspel med stativ, troligen från ett sällskapsrum på Forsby under Lybeckers tid, står här i Eric Havtons rum i Kunskapskällan. De började tillverkas på 1830-talet och blev mycket populära. På Åkerholm spelades de gärna.

Det är när jag ser spelet om Sveriges städer i arkivkartongerna som jag får idén att beskriva fyra Åkerholmssyskons kortspel och dessas bakgrund. Det är ju herrgårdskultur från förra seklet. Jag har dem i en kraftig unikabox i mitt hem i Västervik. De samlades ihop under bouppteckning och arvskifte under slutet av 1980-talet. Några kort är över hundra år. De flesta kortlekarna är från 1940-talet, från den tid när elektroniken inte invaderat barnens rum, sinnen och sällskapsliv. Det gör dem inte mindre intressanta.

Vi spelade gärna kort med kusinerna på Åkerholm och Ekeby i Lofta. På somrarna utökades skaran med kusinerna som bodde i stora byggnaden, sterbhuset, som man också sade på den tiden, oskiftat efter farmor. Det var klöver, ruter, hjärter, spader för så gott som hela slanten. Dessa kort var i särklass populärast trots att vi fick många andra spel. Avsikten med dessa var helt klar: barnen skulle förena nytta med nöje. Trots alla lärrika pedagogiska kortlekar som vi fick har jag inte en enda komplett riktig kortlek sparad från denna tid. Nedslitna blev de alla. Det blir om kortlekar utan ess, kungar, knektar och damer som jag nu vill berätta.

Vi hade en moster, Thyra Pege, som bodde i Växjö. Hon hade varit med om att grunda fackföreningar för statstjänstemän. Hon åkte till Stockholm och förhandlade om löner för kvinnliga landskanslisterna. Någon gång hörde vi henne i radio. Hon såg till att föra med sig till varje jul ett lämpligt pedagogiskt kortspel. Hon och hennes man kom om jularna till oss på Åkerholm från Gamleby station i Alvar Anderssons stora, svarta droska. Ofta hade hon även införskaffat en artikel från Butterick's till allas förtjusning. Men det är en annan historia.

De äldsta korten i min samling är från **De löjliga strix-familjerna** med en koling på kortens baksida. Han är trasklädd, med kubb - ett plommonstop - och söndagsblad på bröstet. De har tillhört min mor och är mer än hundra år gamla. Här väcker herr Skralström, Rösträttskvinnans man, både löje och medlidande. I barnvagn sitter Job Grängesberger, fondmäklarens son, och begräver fallande kurser. Tidningen Strix första nummer utkom 1897.

Några spel kom från lanthandlare Tore Karlholms filial på Ekeby intill vår skola. De gavs skolkamrater emellan som julklappar vid Vindekulla skolas julavslutningar. I denna B2-skola med sex klasser och två lärare fick alla elever grundligt lära sig skriva, räkna och läsa. Den kallas därför numera med eftertryck för Vindekulla universitet av en före detta elev.

Det var ofta **Svarte Petterlekar** och andra enkla kortspel vi gav varandra. Där hade korten olika symboler som skulle paras ihop två och två. Sveriges två kort med flagga och riksvapnen hade en kraftfull fotbollsspelare på ena kortet och en stolt kvinnlig supporter med blågul flagga att vifta med i handen på parkortet. Leken är från en av svensk fotbolls jubeltider - slutet av 40-talet med guld i Olympiska spelen.

Flaggspelet hade 25 kort - ett spel av svartepettertyp. Där kunde finnas en liten vers på varje kort till exempel:

Uti alla Schweiz kantoner höres valflickans spröda toner. (Näverlur)

Ett rim som förnyade våra små julklappsverser var:

Varm och skön är eskimåskans klädsel. För val och isbjörn har hon ingen rädsel.

R ä d s e l gav många neologismer, nybildade ord, i julklappsrim åren framöver.

Fördomar som inte fått passera idag förekom också:

I Afrika är det varmt och soligt väder, negern klarar sig bra utan kläder.

Negerflickans hy är brun, Kring magen bär hon lite fågeldun.

Annars är fördomarna rätt oförargliga: senoritan dansar tango och fandango. Eskimån lever hela dan på späck och levertran och Hollandspojken är trind som en prost av Edamerost.

Vi hade tre versioner av **De löjliga familjerna**. Mest gillade vi den där personerna hade grotesk framtoning med stora, runda huvuden och förskräckliga näsor. Familjerna hade underfundiga

namn. Vad familjen Pillertrillius höll på med det begrep vi för apotekarbarn fanns i kusinskanan. Men vad sysslade egentligen familjerna Pluntén och Finkelman med? Vad hade fröken Finkelman för sig? Med lätt upplyft kjol och cigarett i mungipan var hon en av de första kvinnor jag sett röka. Unge herr Budbom får representera yrken som inte längre finns.

En liten elegant kortlek står Stig Lindberg för. Den heter **ABC-spelet** och växte förmodligen fram när Stig Lindberg samarbetade med Lennart Hellsing och Britt G. Hallqvist. Hennes *Hallquists ABC* utkom 1951, Hellsings *Musikbussen* 1948, *Krakel Spektakel* 1952. Min samlings enda signerade kort finns här: Stig L. För enda gången i samlingen talas om barnens fantasi i

presentation av kortlek och regler. De roliga "gubbarna" ger åtskillig näring åt barnens fantasi och mamma och pappa få många frågor att besvara...

Spikrakt hår med fin rosett och lockars eleganta burr. Jag gläder mig särskilt åt att återse hatten av vikt tidningspapper på redaktörens dotter. Vände man den i sidled blev den en napoleonhatt. Den kunde även användas som båt.

Avsikten med sällskapsspelet **I Vapenrock** är att på ett roande och instruktivt sätt lära de olika gradbeteckningarna samt uniformernas verkliga utseende enligt förvaringskartongen.

Pappa var kapten i reserven Kronobergs regemente I 11 förlagt till Växjö.

Här gällde det att samla ett kort av vardera Armén, Flottan, Flyget, och Kustartilleriet i samma grad för att få en serie, motsvarigheten till andra spels familjer. Vi laborerade med ett fyrtiotal militära grader. Så småningom visste vi allt om raka band, band i vinkel, band med cirkel, stjärnor, eklöv och uniformernas olika färger.

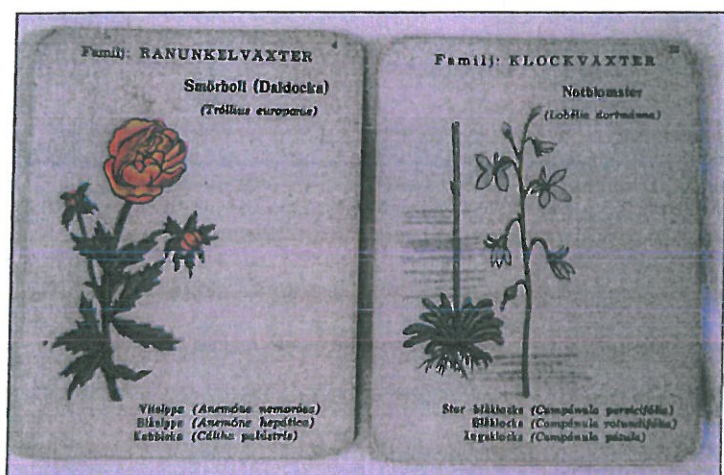

TVå mycket populära spel var **Svampspelet** och **Blomster- Spelet**.

Svampspelet utges för nytta och nöje och är utfört i naturliga färger i förnämligt tryck. Alltid har jag något med mig hem i korgen från svampskogen tack vare detta spel. Nyttan och nöjet står på omslaget. Vi gillar svamp och tycker det är underligt att bara en sort har det latinska namnet *deliciosus*: *Lactarius deliciosus*, blodrisk. Alla kort som är märkta med sorgliga kors lärde vi oss noga. De visade misstänkta, odugliga, giftiga, mycket giftiga svampar. Spelet är utarbetat av mykologen Hugo Stetlin, författare av kända svampböcker och svampkartor. Det är utgivet på A-B Aristospel. Det företaget lanserade från 1939 ett bordsishockeyspel som vi någon gång kunde varva kortspelandet med.

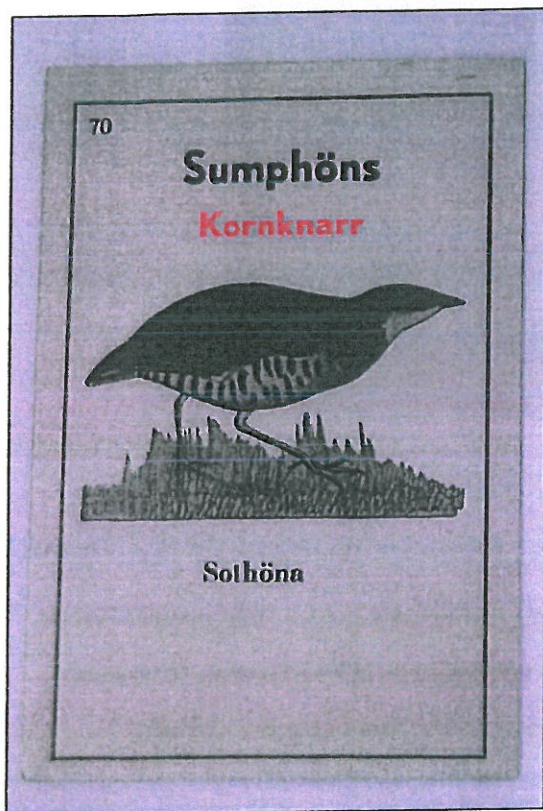

Samma förnämliga utförande har **Blomster-Spelet**. Texten på varje kort utgöres av familjenamn på svenska, svenskt namn och namnet på latin. Tack vare detta spel kunde jag känna igen notblomster, Lobelia dortmanna, i Borgsjön vid Borsnäs utan examination på De vilda blommornas dag. Det var fjärde kortet i familjen klockväxter. När Eric Havton skriver om Trollius europaeus vid Östra Eds kyrka vet jag att det är smörboll i familjen ranunkelväxter som han skriver om. Den fanns nog inte i Lofta.

Fågelspelet är det vackraste spelet i hela samlingen. Intressant, roande, lärorikt med originalteckningar av Harald Wiberg sextio kort på 16 familjer. Härfågeln vid Färö invid Loftaån kände jag igen tack vare Harald Wibergs markant tecknade svarta och vita band på dess vingar och rygg. En populär plansch med Wibergs fåglar i denna lek kom ut 1947.

Vi hade ytterligare ett fågelspel **Svenska fåglar**. Det hade ett kort med kornknarren som vi hörde från ängarna mot Loftaåns mynning på försommarkvällar men aldrig såg. Först när vi började läroverket i Västervik kunde vi se den bland alla biologiundervisningens uppstoppade fåglar. Där står den ännu idag i glasmonter på vinden. Den numera så avskydda skarven finns inte med på något kort. På 1940-talet hade vi varken hört eller sett den. Inget kort hade kanadagåsen avbildad. Varje fågel finns beskriven med läte i ett särskilt litet häfte! Vilken fågel sjunger ”fi täck täck” eller ”huit-ke-ke”? (skvätta).

Geografispelen **Amerikas städer** och **Spelet om Sveriges städer**, kan vi nästan gå förbi. De spelades inte mycket. En stad som Guadalajara angick oss inte. Sverige korten var bleka och otydliga i jämförelse med andra lekars.

I spelet **Kvick** var inte slumpen utslagsgivande. Det lanserades som ett nytt, fascinerande sällskapsspel, i vilket kunskap, sunt förnuft och snabbt tänkande var utslagsgivande. Man utgick från en bokstav. Till denna kopplades färdiga frågor i tre svårighetsgrader upplästa av kortutdelaren. Alla kort hade frågor. Exempel: Bokstaven N visas. Frågor är Namn i almanackan, bekant badort, användes av skräddare. Alla runt bordet är med. Ord som deltagarna kommer på ropas ut. Första rätta ordet vinner och "roparen" får en poäng. Frågespelet Kvick var kul men

gav upphov till trätor. Svenska Akademiens ordlista fick ibland anlitas för att lösa tvister. I regelhäftet framhålls att Amerika är frågespelets hemland.

Jag har inte sagt något om vad spelen kostade. De flesta låg under tre kronor. Frågespelet Kvick synes vara det enda som köpts till nedsatt pris. På asken står Pris kr.: 2:90 inkl. oms. Priset blev nedsatt till 2,75 kr. Här kan nämnas att omsättningskatt infördes första gången i vårt land 1 januari 1941.

Ett kortspel, **Våra husdjur**, har aldrig funnits i min unikabox. Det tillhörde min yngsta syster. Hon ville behålla det. Hon tillbringade en hel del av sin uppväxt i ladugården fast besluten att en gång bli ladugårdsförman. Att se om gödkalvarna var hennes särskilda ansvar. Fyrtio år senare kunde hon få frågan ”Var det inte svårt när Åkerholm såldes?” (1987). Hennes svar var givet. ”Det var värre när korna såldes.” Åkerholm övergick till kreaturslös drift 1949. Spelet Våra husdjur finns fortfarande i hennes hem.

Spelens regler fanns på särskilt kort eller inklistrade i asken. Till frågespelet Kwick och Svenska fåglar hörde små häften. Ett kvartettspel spelas på så sätt att spelarna ska försöka samla ihop kort i samma serie. I de löjligen familjerna var det alltid fyra kort i en familj eller serie. I andra spel varierade antalet. Genom att fråga annan spelare om denne har önskat kort kan man så småningom få full serie. Det finns två sätt att vinna antingen genom att samla flest serier eller flest kort. I flera regler till mina spel betonas: ”Det är klokt att innan man börjar spela bestämma vilken av dessa båda regler man skall räkna efter!”

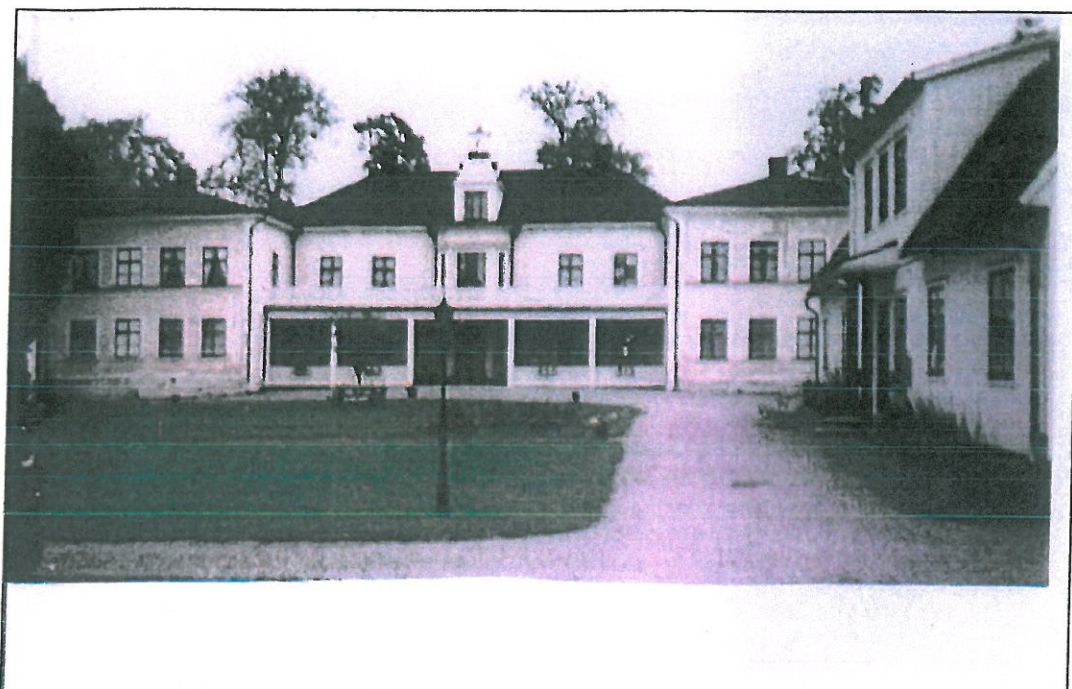
På botten av unikaboxen låg länge en mängd spelkort från flera lekar endast i lägre valörer. Det är de sexton lägsta, bortsorterade korten från flera lekar preparerade för kortspelet bondtolva. Med det är jag inne på kortspel med vanlig lek oftast från AKTIEB. J. O. ÖBERG & SON ESKILSTUNA, med firmamärket stämplat på hjärter ess. Därför sätter jag punkt här.

Inget medvetet samlarmål ligger bakom min samling, snarast en benägenhet att ta hand om ting med stort affektionsvärde.

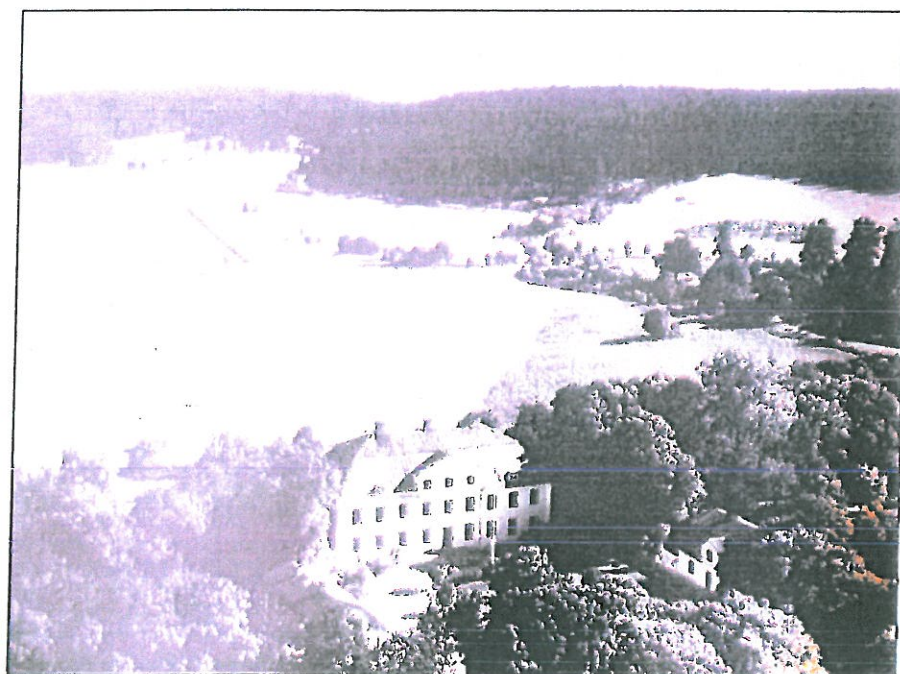
Barbro Magnusson fil.mag.

Åkerholm var släktgård 1912 till 1987.

Forsby i närstående slakten genom arv eller testamente, gåvor i århundraden

Forsby i slutet av 1990-talet. Foto:Tord Bemerfeldt

Åkerholm 1938. Foto K. W. Gullers

Fogelvik. Laverad pennteckning av Christine Alexandrine Egypta Bonaparte 1819

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Kartong A (Kunskapskällan, Forsby arkiv)
Kartong B (Kunskapskällan, Forsby arkiv)
Lösa leksaker i hyllorna (Kunskapskällan, Forsby arkiv)

All jordens spel och lekar. 1990.

Anderzon, Markus. 1996. *Forsby- ett eko från det förflutna.*

Elgenstierna, Gustaf. 1925-1936. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor.*

Hofrén, Manne. 1957. *Tryserum.*

Kjellgren, Johan Henrik. Dumboms leverne. *Svensk litteratur I.* 1952.

Lindgren, Torgny. 2010. *Minnen.*

Runeberg, Johan Ludvig. 1947. *Fänrik Ståls sägner.*

Stybe, Vibeke. 1974. *Från snövit till Snobben.*

Tegner, Esaias. 1984. *Fritiofs saga.* Fritiof spelar schack.

FOTO

Tord Bemerfeldt

K. W. Gullers

David Garlén

Leo Myrás

Cassandra Karlsson

Malin Bünsow

